

УДК 78.087.68

Степан Салій, кандидат педагогічних наук,
професор кафедри методики музичного виховання і диригування
Дрогобицького державного педагогічного університету
імені Івана Франка

ХОРОВІ ОБРОБКИ В ТВОРЧОСТІ ОЛЕКСАНДРА КОШИЦЯ

У статті проаналізовано хорові обробки О. Кошиця і їх першоджерела, а також визначено стиль композитора та вплив фольклору на формування музичної мови і виразових засобів мистця.

Ключові слова: хорова обробка, хоровий жанр, народна пісня, музична мова.

В статтє проанализированы хоровые обработки О. Кошиця и их первоисточники, а также определенно стиль композитора и влияние фольклора, на формирование музыкального языка и средств выраженной митца.

Ключевые слова: хоровая обработка, хоровой жанр, народная песня, музыкальный язык.

In the article choral treatments of O. Koshicya and their original sources, and also certainly style of composer and influencing of folk-lore, are analysed on forming of musical language and facilities of expression of artist.

Key words: choral treatment, choral genre, folk song, musical language.

Актуальність дослідження. Актуальною темою сьогодення є дослідження творчості українських композиторів та аналіз їхньої спадщини. Особливої уваги заслуговують мистці, метою яких було не лише написання музичних творів, але й пропаганда українського музичного мистецтва на світових теренах.

У перших роках ХХ ст. плеяда молодих українських композиторів, продовжувачів справи М.В. Лисенка, розпочала пошуки нових шляхів опрацювання народної пісні. Композитори К. Стеценко, О. Кошиць, С. Людкевич, М. Леонтович прагнули виявити й розкрити внутрішні якості народної пісенності, розробити нові засоби її художнього осмислення. Орієнтація на високу культуру акапельного хорового співу та його багатство виразальних засобів зумовлена функцією обробки як своєрідної концертної транскрипції пісні з яскравим авторським тлумаченням її змісту й образів. У засобах виразності помітний пошук нових специфічних особливостей народної пісенності і виявлення способів розкриття образності за допомогою широкого застосування класичної композиторської техніки. Художні завдання, які постали перед композиторами в галузі вільної обробки, спонукали молодих творців до пошуків нових форм поєднання специфічно народних і професійно-класичних прийомів. У цьому полягала прогресивність їх творчої позиції.

З генерації молодих композиторів на той час найорганічніше увібрив і сприйняв принципи Лисенкового опрацювання народних пісень О. Кошиць. Майже весь свій творчий хист він віддав обробці народної пісні.

Спадщина О. Кошиця сприяла утвердженню нових принципів обробки народної пісні,

поширенню її жанрових типів, кристалізації нових прийомів розкриття пісенного образу. Це – самотутня, яскрава стильова лінія в багатій хоровій літературі того часу.

Об'єкт дослідження: хорові обробки Олександра Кошиця, їх першоджерела.

Предмет дослідження: творча спадщина композитора в жанрі хорової обробки.

Мета дослідження: визначити стиль композитора, вплив фольклору на формування музичної мови і виразових засобів мистця, особливості виконання авторських творів.

Виклад основного матеріалу. На початку ХХ ст., як і в другій половині ХІХ ст., українські композитори найактивніше працювали в хоровому жанрі, охоплюючи його розмаїті форми: обробки народних пісень, хорові п'єси, кантати. Художні здобутки в цій галузі виявляють прагнення мистців збагатити зміст, драматургію і виразальні засоби елементами симфонізму (С. Людкевич), драматизації (К. Стеценко, Д. Січинський), максимально індивідуалізувати обробки народних мелодій (М. Леонтович, О. Кошиць, С. Людкевич).

Творчість і диригентсько-пропагандистська діяльність О. Кошиця відіграла величезну роль у становленні якісно нового етапу в історії обробки української народної пісні. Завдяки його таланту і праці на незнану височінь піднялася культура українського хорового виконавства, змінилося уявлення про художню спроможність хорових колективів, які талановито представили музичній громадськості кращі твори українських композиторів.

Усе своє життя митець працював на ниві хорової культури. Аналізуючи творчість Олександра Антоновича, треба завжди мати на увазі, що до своїх композицій він підходив перш за все як диригент-виконавець. І саме тому його

твори вирізняються чудовою узгодженістю художньої образності й хорової фактури, яка під пером автора гнучко реагує на найтонші трансформації настрою.

Аналізувати особливості музичної мови композитора значно легше, якщо пам'ятати про музично-культурний осередок, у котрому розвивався його хист. Адже він народився в сім'ї священика і свої дитячі роки провів у Тарасівці – селі, що знаходиться недалеко від Шевченкової Кирилівки. Тому змалку його оточували церковна музика і українська народна пісня. Ці животворні джерела згодом визначили два основні напрямки творчості мистця.

Творчість О.А. Кошиця можна поділити на три жанри:

1. Обробки українських народних пісень.
2. Пісні з супроводом.
3. Духовні твори (5 літургій)...

До обробки української народної пісні О. Кошиць прийшов настільки природно, що навіть важко собі уявити його творчий доробок без цього жанру. Ось що писав митець про ті почуття, що виникали в нього під час слухання рідних мелодій: “Яксь урочистість, яксь взнесеність відчувалася в голосах, якийсь особливий сум у співі. Я пильно слідував за обличчями співаків: вони поступово перемінювалися – звичайне, буденне спливало з них, з тягом пісні вони робились сумними, поважними, іноді (мені здавалось) схвильованими, у всякому разі зворушеними. Голоси чим далі ставали більш чулими і виразними...” [6, 96].

Любов до народної пісні спричинилася до народження О. Кошиця – фольклориста та етнографа.

Безумовно, аналізуючи обробки композитора, треба враховувати те, що митець був перш за все геніальним диригентом-інтерпретатором. У його композиціях “темброва та динамічна драматургія завжди виходила на перший план у порівнянні з іншими засобами музичної виразності. І в який би спосіб не втілював музикант свій художній задум, жоден твір не залишає враження одноманітності, а постає перед слухачем, наче розгорнута драматична картина” [1, 17].

Доробок композитора в галузі обробки української народної пісні великий. Особливо любив він українські ліричні, лірико-епічні та жартівливі, а також канти, обрядові (веснянки, колядки), релігійні пісні (догмати).

Зі своїх обробок О. Кошиць формував збірки, в компонуванні яких продовжував традицію Лисенка – подавав десятками зразки різних жанрових видів пісень. Тут є героїчно-епічні (їх небагато, але деякі становлять розгорнуті

монументальні композиції: “Пісня про Байду”), гуртові, побутові пісні, де найяскравіше відчувається спільність творчих засад Кошиця з Лисенком і Демущим, багато ліричних та лірико-епічних зразків. “Велику частину складають аранжировки жартівливих і танцювальних пісень, деякі з них мають характер вокального скерцо, музичної гри! навіть сценко” [3, 29].

Нечисленні Кошицеві обробки героїко-епічного плану охоплюють здебільшого історичні пісні. Це, наприклад, “Гей, не дивуйте”, “Ой на горі жінці жнуть”, “Максим козак Залізник”... переважна їх більшість написана дуже просто: куплетність, маршовий характер, компактний акордово-гармонічний хоровий виклад (здебільшого tutti), інколи інструментально-акомпануюча підтримка хором мелодії, виділеної соло чи сольною партією. Ці прийоми широко застосовувались в українській музиці.

Гармонізація відомої пісні “Ой на горі жінці жнуть” дуже проста. Проте виділення із загального фактурного комплексу тенорової партії, як носія основної теми, спричиняється до специфічного звучання. Відтворенню завзятого настрою, притаманного козацьким пісням, сприяє ритміка маршової ходи, поєднання мелодики широкого дихання з уривчастим хоровим супроводом, співставлення тихого заспіву (ніби здалека) із дзвінком (ff) приспівом.

“Обробки мистця, що вирішені в куплетній формі, досить часто мають великий за розміром поетичний текст. Як правило, музична драматургія в них мусить вибудовуватися шляхом урізноманітнення динаміки, темпових зрушень та агогічних змін” [4, 7].

Дуже багато пісень композитор обробляв у кількох варіантах: для мішаного, жіночого або чоловічого складів хору.

Зразок оригінального широкого розгортання музичного образу дає обробка “Пісня про Байду” – це драматична розповідь про мужнього козацького ватажка. Це справжній зразок героїчного національного епосу.

Структурно обробка складається з викладу (соло) мелодії пісні та одинадцяти варіацій, розвиток яких відбуває перипетії драматичного сюжету. Тут накреслюються два протилежних образи – Байда і турецький султан, що виступають у протиставленні, яке реалізується через двобічний характер інтерпретації народної теми. Старовинна мелодія пісні – широка, розложиста, специфічного ладового забарвлення (у ній поєднуються IV та VII натуральні й підвищені шаблі) – в обробці майстра набуває вигляду цілої музичної картини з елементами сценічної драматургії.

Починається обробка сольним (баритон або тенор) експонуванням мелодії пісні в повільному темпі. Розповідь про подальші події втілена в наступних дванадцяти куплетах-варіаціях. Музичні інтонації в них чутливо реагують на всі повороти сюжету. При цьому автор оперує великим арсеналом засобів виразності від найпростіших до складних, створюючи композицію з наскрізним розвитком.

При докладному розгортанні епічного сюжету і строфічної будови твору О. Кошиць домагається цілісного, динамічного розвитку композиції. Динамізуючи композицію, композитор удається до ладотонального розвитку. “Митець завжди дотримувався основного лисенківського принципу – не змінювати природу і характеру народної пісні, однак він творчо використовував притаманну їй варіантність і досягав багатих смислових відтінків розкриття підтексту сюжету” [5, 37].

Характер письма мистця – свобода і гнучкість голосоведення, взаємозв'язок підголосковості з прийомами більш розвиненого поліфонічного письма, складна гармонічна мова ХХ ст.

Особливого натхнення Кошиць викликала лірична та лірико-епічна пісня. Він надавав перевагу зразкам широкого ліричного розспіву, тонких і ніжних душевних нюансів.

Це лірика глибинна, зосереджена і дуже чутлива до емоційних градацій, які майже ніколи не бувають різкими чи бурхливо експресивними. У Кошицевих опрацюваннях ліричних пісень переважають два способи: перший – лірична мелодія вирізняється сольним виконанням і лише поєднується з хором чи підтримується ним (хор без слів або з словами); другий – ліричний образ твориться суто хором.

Обробки першого способу здебільшого простіші за хорові. Це переважно протяжні, широко розспівні, з вибагливою, імпровізаційного складу мелодією (винятком є дві колискові). Функції хору полягають у підтримці й емоційному доповненні солюючої мелодії, відтіненні її смислових нюансів, підкресленням гармонічних світлотіней, інколи – в колористичних перегармонізаціях. Кошиць охоче користується для цього засобами хору без слів, що набуває інструментального відтінку (“Вкінці греблі”, “Ой ходить сон коло вікон”...), так і хоровими розспівами, доповненнями, коли хор провадить самостійну партію зі словами, що ритмічно не збігаються із солістом (“Бодай тая степова могила”), а то й подає інший текст (“Коліскова”).

Коліскова “Ой ходить сон коло вікон” опрацьована композитором з урахуванням типових особливостей жанру. Обробка написана для

сопрано-соло в супроводі мішаного хору. Музиці притаманні неспішний темп, плавна, розспівна, ніжна мелодика, притишена звучність, м'який “баркарольний” ритм. У хоровій фактурі щедро застосовані засоби колористики. Хор створює рухливий, живий фон, монотонне “мерехтіння” якого викликає в слухача асоціації з втомленою людиною, котра колише дитину й сама ледь не засинає над колискою.

Особливу увагу композитор приділив жанрам пісень лірницького репертуару. Цей фольклорний пласт “вабив його і як мало досліджене явище давнього музичного епосу, і тим, що тут концентрувалися художні пам'ятки етичного, духовного життя народу – пісні релігійні й моралістичні” [2, 29]. О. Кошиць вирізняв з них канти, зауважуючи їхню оригінальність (“Вижду Тя на хресті роспята”, “На ріках сідоком”...) і псалми (“Свята Варвара”, “О страстях Христових”, “Ангелу хранителю”...).

Псалми створюють враження архаїчності, в них виявлена давня епічна традиція. У них досить виразно простежується моральна ладова організація та лінійна основа, що зберігає відгомін знаменного розспіву, хоча вагомо означені й риси куплетних структур та варіаційні зв'язки між розділами.

Жартівливі пісні О. Кошиць опрацьовував порізному. Часом це одноваріантні композиції, що узагальнено і характеристично розкривають образ, де на музику лягає увесь текст. Приклад – “Кулик чайку любив” – це обробка для мішаного хору. Привертає увагу використанням поліфонічних засобів музичної виразності. На відміну від попередніх описаних творів, для цієї композиції автор написав фортепіанний супровід, який не тільки яскраво відтіняє тонке мереживо хорових голосів, але і дає їм чітко визначений бас-опору.

Найцікавіші серед жартівливих пісень є розгорнуті обробки типу побутових сценок, жартівливих розповідей. Тут певною мірою розкривається характерний талант композитора, його вміння зіставити контрастні штрихи, тембри, різні тематичні утворення для колоритного розкриття народнопісенного образу (“Ченчик”, “Ой піду по коліна в лободу”, “Щигликоче весілля”...).

“Ченчик” – яскраве хорове скерцо, структурно являє собою сім варіацій 12-тактової строфи, що сприймаються як дуже цілісна з єдиною лінією розвитку музична форма. Композитор залучає багатий арсенал композиторської техніки, щоб досягнути оновлення кожної нової строфи якимсь свіжим характерним елементом. Європейська

критика називала манеру звуковідтворення “Ченчика” в хорі Кошиця піщикатною.

Серед опрацьованих композитором жартівливих пісень декілька мають характер побутових сценок. Одна з кращих – “Вийди, Грицю, на вулицю”. Це поєднання різних пісень, що характеризують хлопця і дівчину. В обробці послідовно “розмежується” їхня пряма мова, а часто і протиставляється. Композиція – трип’ятичастинної будови (А В С В А), в якій частини контрастують не лише за характером, тематизмом та оркестровкою, а й тонально. На кожну з частин припадає по дві строфи тексту.

Всесвітньої слави здобула Кошицева обробка мелодії М. Кропивницького “На вулиці скрипка грає”. Вона розроблена надзвичайно делікатно, граційно як лірико-психологічна сценка. Тонкий ліричний малюнок настрою відтінюється в обробці звукописом гри музик. Як основний штрих тут застосовується стилізація скрипкового легатіссімо мелодії пісні і піщикато а акомпанементі, а все звучання надзвичайно мінливе – суцільна гра звукової світлогіні. Це одна з обробок пісні в спадщині мистця, яка завжди зачаровувала публіку.

У даній обробці варіаційність сприяє наскрізному розвитку художньої образності ігровий характер музики майстерно відтворений у фактурі.

В обробці пісні “Журавель” композитор сполучає прийоми варіаційності з елементами класичної поліфонії. Темброва драматургія тут спирається на зіставлення хорових голосів різного забарвлення. Весь мелодико-інтонаційний розвиток скеровується в напрямку образної драматизації шляхом постійного ускладнення фактури: трансформується сама тема – розчленовується, варіюється, контрапунктами стають її окремі мелодичні рамки. Ця обробка є одним з прикладів наскрізної інтонаційної драматургії, в результаті якої проста мелодія народної пісні стала художньо довершеним зразком високопрофесійного музичного мистецтва.

До обробок жартівливих пісень належать такі класичні композиції Олександра Антоновича, як “Біда”, “Гей, ой піду я в лісочок”. Вони позначені не тільки мистецьким натхненням, а й чуттям національного характеру.

Освоєнню багатого жанрового фонду літургійної народної пісенності – колядок, щедрівок, псалмів, кантів, апокрифічних оповідей тощо – композитори полисенкової генерації надавали особливого значення, відшукуючи в них прикмети давнього поетичного світосприйняття,

засади національного музичного мислення. Будучи неперевершеним інтерпретатором художньо опрацьованих зразків цих жанрів, О. Кошиць створив ряд власних циклів-доробок аранжувань, де риси драматургії відкривали можливості використання їх як окремого хорового циклу, і як основи для театралізованого стильового концерту.

Отже, можна зробити **висновок** проте, що доробок О.А. Кошиця збагатив уявлення про потенціал хорової інтерпретації духовного музичного епосу, специфіку основних його жанрів. Обробки українських народних пісень, написані відомим українським диригентом-хормейстером, педагогом, громадським діячем та композитором Олександром Кошицем і на сьогоднішній день не втратили актуальності. Їх можна часто почути в репертуарі, як відомих професійних хорових колективів так і аматорських.

1. Булат Т.П. О.Л. Кошиць і народна пісня. Народна творчість та етнографія: № 2. – К., 1966.

2. Калуцька Н. Драматургічні аспекти аранжування обрядового фольклору (Канти і псалми О. Кошиця) // Українське музикознавство: Вил. 30. – К., 2001.

3. Калуцька Н. Драматургічні аспекти в аранжуванні обрядового фольклору (канти, псалми О. Кошиця). Науковий вісник Національної музичної академії України ім. П. Чайковського: Вип. 16. – К., 2002.

4. Калуцька Н.Б. Мистецька діяльність О. Кошиця в контексті музики ХХ ст.: Автореферат дисертації. – К., 2001.

5. Кияновська О. Українська музична культура: навчальний посібник. – Київ, 2002.

6. Королюк Н. Корифеї української хорової культури ХХ ст. – К., 1994.

Стаття надійшла до редакції 17.03.2010

Джерела мудрості

“Я пісня – це душа. З усіх потреб потреба. Лиш пісня в серці ширить межі неба. На крилах сонце сяйво їй лиша. Чим глибша пісня, тим ясній душа”.

Іван Драч
український поет

